

[MED IDEOLOGISKA GLASÖGON]

ÄR UNGDOMEN INDIVIDUALISTISK?

CARL SVANBERG

*”Du har undrat varför de lider
och varför de söker efter lycka
utan att någonsin finna den.
Om någon någonsin hejdade sig
och frågade sig om han någonsin
har haft en riktigt personlig
önskan skulle han finna svaret.
Han skulle finna att alla hans
önskningar, hans bedömanden,
drömmar och ambitioner har
motiverats av andra.”*

AYN RAND

TIMBRO

INNEHÅLL

MED IDEOLOGISKA GLASÖGON	3
AYN RAND OCH INDIVIDUALISMENS FILOSOFI	4
INDIVIDUALISERINGEN	6
OLYCKLIGA INDIVIDUALISTER	7
INDIVIDUALISM SOM ICKE-KONFORMISM	9
FRÅN IRRATIONELL TRO TILL IRRATIONELL SKEPTICISM	11
INDIVIDUALISTER SOM NARCISSISTER	13
LJUSPUNKTER	17
VAD GÖRA?	18
NOTER	19
REFERENSER	21

ISBN: 978-91-7566-576-4

MED IDEOLOGISKA GLASÖGON

”Det där ser du genom ideologiska glasögon”. Vanligen är detta en anklagelse om att någon vinklar och förvanskar verkligheten för att få den att passa egna förutfattade meningar. Alla som bär glasögon vet dock att de hjälper en att se verkligheten bättre. Likadant är det med ideologi, teoretiska principer för hur man bör betrakta politik och samhällsfenomen.

Ideologi kan förvisso sudda till och förvirra, men också förklara och nyansera. Med hjälp av goda tankar och förklaringsmodeller för ekonomi, moral, politik och samhälle kan vi bättre förstå händelser och frågor i vår samtid.

I detta syfte lanserar nu Timbro rapportserien ”Med ideologiska glasögon”. Här tar rapportförfattaren en klassisk tänkare som utgångspunkt för att diskutera en aktuell politisk fråga eller ett samhällsfenomen – för att problematisera, kritisera, förklara och visa andra sätt att se på världen.

Världen har lika lite nytta av teorier som inte kan användas i praktiken, som av tanklöst handlande. Här vill vi förena klassiska tankar med aktuella frågor, ett test för både tankarna och frågorna.

Mattias Svensson
Projektledare

Carl Svanberg är objektivistisk debattör och har en fil kand i praktisk filosofi från Lunds universitet, där han för närvarande fördjupar sina kunskaper i filosofi. Han spelar också trummor i ett rockband och driver en blogg, Förnuftets kalla och resonliga röst, svanberg.wordpress.com.

AYN RAND OCH INDIVIDUALISMENS FILOSOFI

DET SÄGS ALLT OFTARE att den unga generationen, 1980-talisterna, är mer individualistisk än tidigare generationer. Är detta sant? Om så, vad betyder det? Samtidigt får vi höra att de unga mår dåligt. Om så är fallet, ska vi då klandra individualismen? Det är några av de frågor som jag tänker diskutera i denna uppsats.

Ayn Rands filosofi, objektivismen, utgör min utgångspunkt. Eftersom individualism är mitt tema, kan det vara på sin plats att jag gör klart vad jag menar med begreppet individualism. Alla som har läst Ayn Rands idéroman *Urkällan* vet vad en individualist är, men för dem som ännu inte har läst boken kommer här en kort redogörelse.

Individualismens essens är, enligt Ayn Rand, självständighet.¹ Att vara individualist handlar väsentligen om att vara en självständig tänkare. Det är bara genom att tänka som vi, i ordets vidaste mening, kan förstå naturen. Det är bara genom att förstå naturen som vi kan bemästra den. Det är bara genom att bemästra den som vi kan forma om den efter våra behov och begär. Och forma om naturen så att den tjänar våra behov måste vi människor göra, om vi ska överleva.²

En individualist utmärker sig således genom sin rationella relation till verkligheten: en individualist sätter alltid verkligheten först – inte andra människor. Verkligheten är hans standard för alla rationella omdömen. En individualist går således aldrig med på något bara för att andra människor råkar vara av den uppfattningen. Inte heller avfärdar han något bara för att andra människor råkar vara av den uppfattningen. Han går bara efter fakta och logik. Ibland gör det honom ensam om sina slutsatser, ibland inte.³

Genom att vara en självständig tänkare är människan i fundamental mening också oberoende av andra människor. Han eller hon tänker själv och lever därför, så att säga, av egen kraft. Detta innebär emellertid inte att han skulle vara ointresserad av vänner eller oförmögen till kärlek. Det betyder inte heller att han är totalt likgiltig inför vad andra människor tycker. En individualist kan naturligtvis uppskatta att andra gillar honom och hans arbete så länge de värdesätter det på samma rationella grunder som han själv gör.⁴ Han får inte ut något av att andra gillar honom eller hans arbete bara för att det råkar vara ”inne” eller, för den delen, råkar vara ”annorlunda”.

”En individualist sätter alltid verkligheten först – inte andra människor.”

Individualistens självaktning är inte beroende av andra människors gillande. Den är i stället en funktion av hans förmåga att, i ordets vidare mening, framgångsrikt kunna handskas med verkligheten. Denna förmåga kommer just av hans rationella förhållande till verkligheten. En psykologisk följd av vår förmåga att framgångsrikt handskas med verkligheten är övertygelsen att vi har kapaciteten att leva och därför är värdiga att leva. Självaktning är således det psykologiska resultatet, och detta utgör en grundläggande förutsättning för livet och lyckan. Det är bland annat därför som individualism är ett värde.⁵

Med detta sagt, låt oss nu inleda vår undersökning om hur det förhåller sig med dagens unga generation.

INDIVIDUALISERINGEN

DET FINNS TECKEN som tyder på att den unga generationen är mer individualistisk än tidigare generationer. Bland annat i opinionsundersökningar framkommer att dagens ungdomar i många länder, till exempel Sverige, har blivit mer individualistiska. Dessa undersökningar har presenterats i många olika artiklar och böcker under de senaste åren. I rapporten *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa* sammanfattas en hel del av dessa fynd:

World values survey är ett omfattande internationellt system som används för att följa utvecklingen av människors värderingar (sid 426, 427). *World values survey* särskiljer två dimensioner som anknyter till begreppen individualisering, modernitet och postmodernitet. En dimension gäller traditionell auktoritet versus sekulär-rationell auktoritet. Personer med en traditionell auktoritetsuppfattning uppfattar religiösa system som värdefulla, anser formella maktinnehavare som kungar och presidenter som viktiga och anser att den traditionella familjen utgör grundvalen för samhället. Personer med sekulära-rationella värderingar har däremot en allmänt ifrågasättande attityd och anser att den enskilde kan göra egna rationella bedömningar ... En annan dimension som särskiljs i *World values survey* gäller inriktning på överlevnad och materiella förhållanden versus individuellt självförverkligande. Denna utveckling är förknippad med övergången från industrisamhälle till ett samhälle som domineras av produktion av tjänster. Sverige är ett av de länder där utvecklingen gått längst i detta avseende. Därför fäster vi stor vikt vid individuellt självförverkligande eftersom vi uppfattar de grundläggande materiella villkoren som relativt självklara ... SOM-institutet (SOM = samhälle, opinion och massmedia) i Göteborg genomför regelbundna mätningar av attityder i olika åldersgrupper. I en aktuell rapport beskrivs utvecklingen i åldersgruppen 15-29 år under perioden 1986 till 2004 (sid 429). Till de värden som blir allt viktigare bland ungdomar hör värden som främst gäller den egna personen: ett liv fullt av njutning, ett behagligt liv, självförverkligande samt socialt anseende ... Utvecklingen visar på liknande tendenser som påvisas i *World values survey* (sid 428) d v s en utveckling mot betoning av individuellt välbefinnande och självförverkligande. Tendensen är tydlig eftersom samtliga redovisade förändringar går i samma riktning [sid 244-245].⁶

Vilken är förklaringen till individualiseringen? Enligt *The MeWe generation*, är förklaringen att vi har genomgått en ”modernisering” av samhället under de senaste 100 åren.⁷ Denna modernisering har tagit formen av ekonomisk utveckling, urbanisering och industrialisering. Detta har i sin tur lett till en sekularisering och en post-materialistisk attityd. Sekulariseringen har inneburit att vi har gått från traditionella religiösa värderingar till mer sekulära sådana. Vi har kommit att ifrågasätta traditionella och mestadels religiösa auktoriteter. Vi förlitar oss i stället mer på världsliga auktoriteter och oss själva som individer. Post-materialism handlar inte om att vi slutar värdera en hög materiell levnadsstandard. Det är snarare ett uttryck för att vi efter en viss gräns börjar värdera vårt själsliga välbefinnande mer i förhållande till det materiella. Våra materiella behov är dock, enligt författarna, mer likartade. Vi har många grundläggande materiella behov som alla måste tillfredsställas. Det finns sålunda inte lika stort utrymme för variation här. Men när de väl är tillfredsställda har vi också själsliga behov som vi nu har råd att börja bejaka och de är, menar författarna, mer öppna för personliga preferenser än de materiella. En del kanske gillar att rida, andra att skriva, en tredje att göra musik. Detta ger sålunda människor möjlighet att uttrycka sig som individer i större utsträckning än tidigare. Slutsatsen är att vårt mer individualistiska samhälle är en produkt av en ”modernisering” av samhället.⁸

OLYCKLIGA INDIVIDUALISTER

OM DET ÄR SANT att ungdomarna har blivit mer individualistiska vore detta ett uppmuntrande faktum, eftersom det skulle tyda på att de har blivit mer rationella och livsbejakande på sistone. En del är dock av en annan uppfattning. De noterar att många ungdomar mår dåligt:

Nivån på det upplevda välbefinnandet har sjunkit i hela samhället, men studenter står för den största relativa försämringen. Att unga mår psykiskt dåligt är inget isolerat svenskt fenomen. I rapporter från WHO kan man se att den psykiska ohälsan ökar världen över. Lennart Hallsten är docent på Socialstyrelsen och forskar kring detta. Nyligen gick han igenom en stor sammanfattande studie från USA där man undersökt barns och ungdomars ångestnivåer från 1950-talet till 1990-talet. Man fann en mycket kraftig ökning.

”Vi har kommit att ifrågasätta traditionella och mestadels religiösa auktoriteter. Vi förlitar oss i stället mer på världsliga auktoriteter och oss själva som individer.”

– Det som sker i Sverige och på andra håll i världen kan vara en del av en megatrend som påbörjades någon gång efter andra världskriget.⁹

Varför? En del vill klandra den i deras ögon tilltagande individualismen i samhället. För ett par år sedan rapporterade Folkhälsoinstitutet:

Fyra empiriska studier av individualiseringens effekter på psykisk hälsa identifierades vid en litteratursökning. Samtliga studier har begränsningar. De pekar dock på ökad risk för psykisk ohälsa i individualistiska och sekulariserade samhällen. De teoretiska övervägandena tillsammans med de empiriska studierna ger stöd för uppfattningen att fenomen kopplade till individualisering och differentiering ökar risken för psykisk ohälsa. Grunden är de nya möjligheter som har öppnat sig och som kan vara svåra att överblicka.¹⁰[Min betoning.]

Individualism i kombination med ökade valmöjligheter skulle alltså leda till att många ungdomar mår dåligt. Om detta förhållande är riktigt, kan man ju fråga sig varför ungdomarnas individualisering betraktas som uppmuntrande. Är det sant att mer individualism och valfrihet gör att en del ungdomar mår dåligt? Detta motsägs faktiskt av uppgifter från rapporten *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa*,¹¹ där Folkhälsoinstitutet hämtat sina uppgifter. Där finner vi en lite längre utläggning i frågan där det framgår att individualism faktiskt inte har någonting med saken att göra.

Den ökade valfriheten beskrivs som en effekt av att vi har lämnat ett traditionellt jordbrukssamhälle, där människor föddes, levde och dog på en och samma plats. Vi ärvde ofta både yrke och livsstil från våra föräldrar. Sedan dess har kapitalismen och industrialiseringen öppnat en ny värld av närmast oändliga möjligheter för oss. Detta har fått många att inse att de kan bli nästan vad som helst.¹² För kanske fler av oss än någonsin tidigare betyder det att vi kan bli ”någon”, att vi kan åstadkomma något med våra liv. Tidigare, när vi inte hade några riktiga valmöjligheter, var diskussionen om vad vi skulle göra med våra liv inte lika aktuell. Vad tänker du göra med ditt liv? Det du själv vill eller det som andra vill?

”Problemet” med valfriheten uppstår egentligen, som vi kommer att se, först när vi väljer att låta andra styra över vad vi ska göra med våra liv. Problemet är alltså inte valmöjligheterna utan på vilka grunder många ungdomar väljer att förhålla sig till dem. Som vi kommer att se är problemet inte för mycket individualism utan snarare *bristen* på individualism bland ungdomarna.

”Problemet” med valfriheten uppstår egentligen ... först när vi väljer att låta andra styra över vad vi ska göra med våra liv. Problemet är alltså inte valmöjligheterna utan på vilka grunder många ungdomar väljer att förhålla sig till dem.”

INDIVIDUALISM SOM ICKE-KONFORMISM

I **THE MEWE GENERATION** för författarna en diskussion om vad de menar med individualism. I princip väljer de att bara kontrastera individualism mot konformism. Tankar som förs in under begreppet individualism är: "I do what I want", "It is boring to be like everyone else" och "It is not my problem if I provoke others". Författarna definierar alltså individualism som icke-konformism.¹³ Det är denna definition som genomsyrar deras analys, och det ställer till problem eftersom icke-konformism *inte* är detsamma som individualism.

Det är emellertid inte så konstigt att vi uppfattar detta som individualism. När vi tänker på en individualist är det nog många, kanske de allra flesta, som associerar till en stark, enskild individ som går emot konsensus, det konventionella, det invanda, det etablerade. Han går mot strömmen. Han möts av opposition. Han blir ibland fruktad, hatad, bespottad och hånad. Men han står på sig. Han ger inte vika inför den sociala omgivningen. Han tänker inte anpassa sig. Han vänder inte kappan efter vinden. Han går sin egen väg.

Det finns ett skäl till att vi har denna uppfattning om individualism. Detta beteende är i själva verket en konsekvens av den egenskap hos individualisten som förklarar allt som är utmärkande för honom, nämligen hans självständiga förstahandsmöte med verkligheten. Tyvärr lägger somliga inte märke till detta utan stirrar sig bara blinda på konsekvenserna. Därför likställer de individualism med icke-konformism. Individualism kommer alltså i deras ögon att handla om *oväsentligheter*. Detta är ett problem. Om en "individualist" är detsamma som en icke-konformist följer av denna definition att även den person som väljer att hoppa från ett stup bara för att alla andra avstår från att göra det, är "individualist". Definitionen blir vilseledande. Den springande punkten är varför det är lovvärt att ibland avvika från strömmen? Det beror på att majoriteten ibland har fel, och det enda sättet vi kan ta reda på det är genom att tänka själva. Om och när vi inser detta, då är det i allra högsta grad önskvärt att vi handlar efter eget omdöme och ibland avviker från majoriteten. Det måste vi göra, inte som ett mål i sig, utan för att vårt liv och vår lycka hänger på det.

Det är inte bara författarna som gör misstaget att likställa individualism och icke-konformism. Många unga verkar också tro att en individualist är detsamma som en "individ och att kriteriet är att "sticka ut", att inte vara en i mängden, en del av den "gråa massan". MeWe-författarna noterar att många ungdomar tycker att de "upppoffrar" sin "individualitet" om de t ex följer trender inom modet.¹⁴ Bara de som saknar en egen stil, dvs "the mundane mainstream", följer trender, resonerar de.¹⁵

Man skulle kunna tro att en generation av individualister åtminstone borde ha ett ”jag” att tala om. Men enligt *The MeWe generation* består dagens unga generation snarare av något som postmodernister brukar kalla för ”dividuals”. Det är en människa som saknar ett helt sammanhängande ”jag”. Detta jag består av en massa olika fragment av stilar, som individen själv plockar samman. Denna uppsättning är på inget sätt konstant utan förändras dessutom med tiden.¹⁶ Det finns ett ”jag” för varje tillfälle. Detta ”jag” upplöser sig själv bara för att smälta in i det aktuella sociala sammanhanget. Detta är, sägs det, ett uttryck för ”självförverkligande”. För att förverkliga sig själv måste man sålunda vara beredd att anpassa sig till olika sociala sammanhang.

Du ska inte vara ”konsekvent”, d v s du ska inte ha några fasta övertygelser eller värderingar, du ska ställa dig in hos andra – det är vägen till framgång:

To be able to successfully seek out different opportunities, you need to cope with new settings, and consequently you need to develop different styles and attitudes. You need to stretch both personality and style. You cannot just be the old-fashioned, consistent ”you” anymore.¹⁷

*You have to constantly **adapt and fit in**, be slightly different from time to time and from one situation to another.¹⁸ [Min betoning.]*

Detta innebär att ”självförverkligande” handlar om att göra sig själv till en ”social kameleont”. Detta är inte individualism ens i *ytlig* bemärkelse.

Du ska med andra ord normalt vara ”individualist”, d v s icke-konformist, men i vissa sammanhang ska du glömma dig själv; dina egna värderingar och övertygelser. Så fort det är ”bekvämare” och mer ”praktiskt” att ställa sig in, smälta in och anpassa sig till andra, då ska du göra det i stället.

”Getting along” seems to mean ”blending in” or being able to adjust to different environments, rather than being able to convince others.¹⁹

En ”individualist” är alltså en icke-konformist för det mesta, men en konformist när det är ”bekvämare”, när det hjälper en att ”ta sig fram” i livet. (Jag måste redan nu betona att det egentligen inte är ett dugg praktiskt eller bekvämt att ta sig fram i livet till vilket pris som helst. Varför så är fallet kommer att framgå tydligare längre fram.)

FRÅN IRRATIONELL TRO TILL IRRATIONELL SKEPTICISM

AYN RAND SER, som vi konstaterat ovan, förnuftet och det självständiga tänkandet som grunden för en sann individualism. Även MeWe-författarna noterar att det finns ett samband mellan individualism och förnuft.²⁰ Författarna noterar att den nya generationen inte bara är ovanligt individualistisk; de tycker sig även kunna se en trend där kyrkans auktoritet ersätts med tro på förnuftet. En tilltagande sekularisering innebär emellertid inte att människor automatiskt blir mer rationella.

Författarna för ett resonemang om den unga generationens världsbild. Olyckligtvis blir den beskrivningen inte särskilt smickrande. Den nya generationen tänker mer i sekulära banor, de vänder sig från religionen och den sorts auktoritetstänkande som ofta förekommer i religiösa sammanhang. De unga lär också vara något mer villiga att handla efter eget omdöme. Samtidigt litar de mindre på vetenskapen och värderar ingenjörer och vetenskapsmän lägre än tidigare. Faktum är att sådana yrkesgrupper snarare ses som hjältar i länder som Uganda och Ghana än i Skandinavien. Irrationell tro verkar ha ersatts av irrationell skepticism.

Faktum är att ungdomar på det hela taget tycks värdera förnuftet mindre än tidigare. Författarna talar om den nya generationen som en generation av romantiker.

*What characterizes romanticism is the emphasis on feelings and emotions, rather than reason ... Our own time is to a large extent also a romantic period ... Today's youth are the products of this new romanticism.*²³ [Min betoning.]

Den unga generationen sätter sina känslor före förnuftet. Den nya romantiska generationen anser att vi ska grunda våra beslut på känsla, inte på logik. För att nå kunskap föredrar de att vända sig inåt till den ”inre själen”, d v s till sina känslor, i stället för att lita till observationer av fakta i verkligheten. De vill inte göra sin plikt, vilket förvisso är i enlighet med Rands definition av individualism, men de föredrar i stället att göra vad helst de känner för, vilket inte är det. Det handlar om att tillfredsställa sina begär och preferenser. Ändamålet, som alltså bestäms av våra preferenser, helgar medlen.²⁴ Om förnuftet, epistemologiskt sett, ska underordnas känslorna blir förnuftet således, etiskt sett, slav under våra passioner. Dagens ungdom framträder alltså som subjektiva hedonister som gör lite vad de känner för.

Varför är det fel att bara göra vad helst man känner för? På vilket sätt är detta oförenligt med individualism? Låt mig börja med att poängtera

”Den springande punkten är varför det är lovvärt att ibland avvika från strömmen? Det beror på att majoriteten ibland har fel, och det enda sättet vi kan ta reda på det är genom att tänka själva.”

att det naturligtvis inte är ett dugg fel att ha känslor eller att ge uttryck för dem. Det är självfallet inte sunt att förtränga våra känslor. Vad jag säger är att det inte är sunt att låta våra känslor styra oss som om de kunde ge oss en förnuftig vägledning i livet. Det kan de inte. Det är inte känslor som förkastas av rationell individualism utan *emotionalism*. (Emotionalism innebär att vi ska vägledas av våra känslor, inte av vårt rationella omdöme.) Känslor utgör inga argument och kan inte göra anspråk på kunskap. De kan därför inte säkert vägleda oss mot vår långsiktiga lycka. Det är nog inte kontroversiellt att säga att det finns många saker som vi kanske känner för att göra, men avstår från just eftersom det inte skulle vara förenligt med vårt välbefinnande om vi tänker lite mer långsiktigt.

På vilket sätt är emotionalism oförenlig med individualism? Även om vi för ett ögonblick antar att individualism vore förenlig med synsättet att jag kan göra vad helst jag känner för, med motiveringen att det är *jag* som känner för det, skulle en sådan så kallad "individualism" vara helt värdelös, eftersom det skulle vara en *irrationell* individualism. Ingenting säger, som sagt, att vi blir lyckliga genom att bara hänge oss åt våra nycker och känslor. På ett mer fundamentalt plan innebär emotionalism att vi väljer våra känslor före vår egen rationella bedömning av verkligheten. *Att sätta sina egna subjektiva känslor före verkligheten är inte ett dugg mer utslag för självständigt rationellt tänkande, än att sätta andras subjektiva känslor före ditt självständiga förstahandsmöte med verkligheten.*

Att följa sina, aldrig så *personliga*, nycker står i motsats till att ha ett eget mål med och en egen riktning i sitt liv. Vi har nog alla någon gång observerat sådana här människor. Ena stunden känner de för att bli jurister, nästa ögonblick ska de bli företagsledare. Bara för att lite senare ångra sig djupt och innerligt. Då vet de plötsligt att de är ämnade för politiken. Efter ett tag tröttnar de på alltsammans och bestämmer sig för att lösningen ligger i att flytta till ett annat land. Vad de ska göra där, vet de ännu inte. De tar det som det kommer. Det är inte konstigt att många känner att deras liv saknar riktning och mening, att de känner att de inte kommer någonvart, att de känner att deras liv stagnerar. Det är kanske inte heller konstigt att de upplever en "kvartalskris". En grundläggande förutsättning för att åstadkomma någonting är att man vet vad man vill och sedan är villig att kämpa långsiktigt för att uppnå det. Att gå efter nycker är *inte* detsamma som att sträva efter rationella värden.

Det bör påpekas att rena icke-konformister strängt taget inte har några *egna* värden. Deras "värden" är väsentligen en negation av Medel-svenssons värden, och lycka handlar inte om att avfärda andras värden utan om att vinna och bevara våra egna värden. I brist på egna riktiga

"Att följa sina, aldrig så personliga, nycker står i motsats till att ha ett eget mål med och en egen riktning i sitt liv."

värden är det inte att undra på att man blir benägen att slå ihjäl tid genom att hänge sig åt sina nycker. Allt detta indikerar ytterligare varför icke-konformism som sådan är något av en återvändsgränd.

Summan av allt detta är att vi har att göra med en generation av icke-konformistiska subjektivister och romantiker. Rand avfärdar denna kategori av människor med att de som bara ”gör lite vad de känner för” i varje stund varken blir lyckliga eller individualister. Att sträva efter att vara ”unik” och avvika bara för att skilja sig från mängden, är inte något som utmärker rationell individualism.

INDIVIDUALISTER SOM NARCISSISTER

Många människors bild av en individualist sammanfaller med den tidigare skisserade, en människa som går sin egen väg, som möter motstånd men står på sig och fortsätter framåt, i enlighet med sitt eget omdöme och sin egen vision. Men det finns också en annan bild som inte heller är ovanlig, nämligen den av en självupptagen människa som hela tiden skriker efter uppmärksamhet, beröm, bekräftelse, gillande, popularitet eller till och med avund. Allt tycks kretsa kring den personen och hans ego. Det handlar om att ”bli någon”. Det handlar om status och statusjakt.

Låt mig ta ett verkligt exempel. Svenska Dagbladet valde att kalla honom för ”Martin”:

Han säger att det var svårt att låta bli att jämföra sig. Allt handlade om att skaffa sig en utbildning som gav status – där fanns den slutgiltiga acceptansen. Då kunde man få en flickvän. I samma anda såg man ned på den som med MVG i alla ämnen valde sjuksköterskeprogrammet i stället för läkarlinjen. Eller gjorde värnplikten – vilket slöseri med tid när man kunde börja plugga! Och över alltihopa fanns föräldrarnas önskningar när det gällde att välja inriktning för framtiden. ”Jag upplevde att man inte fick vara den man var.”²⁵

En del vill göra gällande att problemet med dagens samhälle är att de unga har för många valmöjligheter. Men är det verkligen alla valmöjligheter som gör att de unga känner en sådan press? Är det inte snarare pressen från andra, på att vi ska göra det ”rätta” valet, som är boven i dramat? Inte blir det lättare att göra korrekta val om vi hela tiden ska jämföra oss med alla andra. Sådan är statusjakten. Och när det inte är

statusjakten som dominerar kan det vara något annat, som familj och vänner.

Martin tror att många av hans kamrater blivit styrda av föräldrarna att välja "rätt" utbildning – och för killarna har det påfallande ofta handlat om att välja pappans väg. Läkare, advokat, ekonom.

– En hel del hade stentäta föräldrar och kände otrolig skuld att prestera för att få saker. Som om de skulle betala tillbaka datorn, bilen och lägenheten i form av utbildning. Det var så de kunde göra föräldrarna glada. Vad gör man inte för att tillfredsställa farsan, typ ... Och så funkar det ju – om de blir glada, så blir jag glad.²⁶

Martin är långt ifrån ensam:

En del föräldrar kan ha så starka önskemål om barnens framtid att de psykologiskt hindrar dem från att göra ett eget val. Samma sak kan hända om de unga själva lyssnat för mycket på vad kompisarna anser vara statusutbildningar. Den här sortens press är tvärt emot livet självt i de där åren, menar studentpsykologen Michael Lindén på Studenthälsan i Uppsala.²⁷

Det handlar inte bara om att välja den där statusutbildningen så att vi kan få det där statusjobbet. Det handlar också om att hela tiden jämföra sig med andra, om att vara bäst eller åtminstone bättre än de flesta andra:

De måste vara bäst, säger Claus Jochheim, kurator i Umeå. Det är en outhärdlig konkurrens mellan studenterna samtidigt som de känner sig otillräckliga inför sig själva, i kropp, själ och studieresultat. ... Joanne Pirie på Handelshögskolan kallar det för "en extern bild av framgång", att studenterna tar in någon annans definition av vad det är att vara framgångsrik.²⁸

För några år sedan hade SvD en artikelserie om 1980-talisterna, den så kallade individualistiska generationen. Många som uppenbarligen kände igen sig hörde av sig till SvD:s redaktion med kommentarer som:

Alltför många av mina vänner födda på 1980-talet har höga krav på sig att snabbt bli självständiga och "lyckade" ... Många jag känner har åtstörningar, skär sig själva, festar mycket och faller då och då in i djupa depressioner. Det är en oerhört kravfylld värld vi lever i och det är svårt att leva upp till alla förväntningar.²⁹

Krav finns överallt, ofta undangömda och inte så påtagliga som vi

tror. Kravet på att ha en stil, en utstuderad identitet som omfattar rätt kläder, rätt märken, rätt attityd och rätt åsikter, sade en.³⁰

Samma person noterar att det i dagens samhälle när världen har blivit större, tack vare "globaliseringen", är svårare att sticka ut, att "bli någon". Han säger:

Kanske är det just den här känslan av att världen växer, att möjligheter fyrdubblas som får 80-talisten att krympa och försvinna in i anonymitetens dimma. Eller också får hon kämpa för att ta sig ur den.³¹

En menar att "hela 80-talistgenerationen strävar efter att vara någon, bli någon, synas, höras och åter synas. "Vi har vuxit upp med kraven att vara något mer än det vanliga." En säger att "vi 80-talister uppfostrats till att förverkliga oss själva och 'bli något'. Det är en god tanke, men om man inte får möjlighet att bli det, vad händer då?" En sammanfattar säkert läget för många när hon sade: "Att lyckas är det enda som betyder något 2005. I min värld. I vår värld. Styr av Media och Framgång."³²

Vad är det vi ser här? Det finns en benägenhet att söka bekräftelse hos och genom andra. Vi ser en önskan att ständigt vara andra till lags. Vi ser en tendens att försöka leva upp till förväntningar, krav och ideal uppställda av vänner, familj och samhället i stort. Det som faktiskt utmärker ungdomarna i fråga är att de är så *totalt uppslukade av andra människor*. Allt de företar sig kretsar till slut kring andra människor. Det är andra som de vill imponera på, glädja, göra avundsjuka. Det är andras önskemål, krav och förväntningar de försöker leva upp till. Men vad vill de själva göra? Det är oklart och av underordnad betydelse. Då är det heller inte konstigt att de mår som de gör. Det följer precis Ayn Rands förutsägelse, att i den mån någon ger upp sina egna drömmar och önskemål för andras skull, kommer vederbörande att bli olycklig.

Låt mig konkretisera detta. Anta att du vill bli journalist, men dina föräldrar tycker att du i stället ska bli en nationalekonom. Du väljer att gå dina föräldrars önskemål till mötes, fast du egentligen inte vill. Du är egentligen helt ointresserad av nationalekonomi. Dina studier blir inget annat än ett omotiverat självplågeri som ska förbereda dig för en karriär som du inte ser fram emot. Du ska inte bara klara dina tentor, du ska även göra ditt bästa för att göra dina föräldrar stolta och för att imponera på dina klasskamrater som du inte kan låta bli att jämföra dig med. Status är viktigt, har du fått för dig. Att imponera på andra, blir därför lika viktigt. Du vill vara bäst eller åtminstone bättre än de flesta andra. Någon egen standard att mäta dig mot har du inte. Du har

"De unga vill verkligen arbeta. 70 % menar t ex att ett gott liv förutsätter arbete. Men till skillnad från äldre generationer ser de inte arbetet som en "plikt", vilket betyder att det arbete de söker inte är vilket jobb som helst utan ett roligt och stimulerande sådant."

många förväntningar på dig från alla möjliga håll för att klara av något som du egentligen inte önskar dig själv. Vad du än gör, ger det dig ångest och stress. Säg nu att du till slut lyckas ta dig igenom dina studier. Vad händer? Jo, nu ska du, verkar det som, spendera resten av ditt liv med att förverkliga hur andra tänkt att du ska leva. Du kanske blir framgångsrik i ditt jobb. Andra kanske beundrar dig. Du tjänar pengar, men du kan inte låta bli att känna att något saknas. Glöden finns inte riktigt där. Du valde att ständigt sätta andras vilja och förväntningar först. Nu betalar du priset. Trots detta lär du fördömas som en ”självupptagen” ”narcissistisk” individualist. Kanske är du rentav hänsynslös och föraktfull mot andra? Deras förväntningar har trots allt bara givit dig bekymmer.

Den typ av människor som på detta sätt placerar andra människor i centrum kallade Ayn Rand för andrahandsmänniskor (”second-handers”). Det gjorde hon därför att de inte låter verkligheten utgöra ett förstahandsperspektiv. I stället vänder de sig till andra människor som får fungera som ett slags substitut för verkligheten. Andra människor får tjäna som standard för vad som är rätt eller fel, sant eller falskt. Andra människor blir den standard de söker anpassa sig till. *Andrahandsmänniskor är med andra ord sociala konformister.* Deras självaktning hänger på deras förmåga att få status, respekt och beundran i andras ögon. Deras narcissistiska beteende kan därför vid en yttlig betraktelse uppfattas som en egocentrisk form av individualism. Men egentligen är de, som vi kan se, inte ett dugg upptagna av sig själva, av kärnan i det egna jaget. I *Urkällan* skriver Ayn Rand:

Du har undrat varför de lider och varför de söker efter lycka utan att någonsin finna den. Om någon någonsin hejdade sig och frågade sig om han någonsin har haft en riktigt personlig önskan skulle han finna svaret. Han skulle finna att alla hans önskningar, hans bedömanden, drömmar och ambitioner har motiverats av andra. Han kämpar egentligen inte ens för materiell rikedom, utan för andrahandsmänniskans självbedrägeri – prestige. Ett godkännande, men inte från honom själv. Han finner ingen glädje i att kämpa och ingen glädje när han har lyckats. Han kan inte om en enda sak säga: ”Det här är vad jag ville ha därför att jag ville ha det, inte för att det fick mina grannar att stirra.” Och sedan undrar han varför han är olycklig.³³

Här har vi en delförklaring till att så många unga mår som de gör; andrahandsmentaliteten. Problemet är alltså inte, som vissa vill göra gällande, för mycket individualism, problemet är snarare frånvaron av individualism.³⁴

”De äkta och rationella individualisterna får också ett större andrum i vardagen om det blir mer acceptabelt att gå sin egen väg.”

LJUSPUNKTER

MEDAN OVANSTÅENDE RESONEMANG om en vantolkad individualism kan förklara varför en del ungdomar mår dåligt, kan man även finna spår av en annan individualism mer i överensstämmelse med Rands. Det sägs att ungdomarna nu för tiden värderar självförverkligande och njutning i högre grad än tidigare och det finns opinionsundersökningar som tyder på det. Henrik Oscarsson noterar att det finns skillnader. Vi kan ”konstatera att de största generationsskillnaderna återfinns för individualistiskt orienterade värden, såsom självförverkligande (+25), ett liv fullt av njutning (+21), lycka (+20), ett behagligt liv (+20), ett spännande liv (+20) och kärlek (+11)”. Enheten ”+XX” uttrycker hur många fler procentenheter av de unga som, i jämförelse med de äldre, betraktar något som ett värde.) Vi vet inte vad de tillfrågade menar med självförverkligande respektive njutning. Det kan vara fråga om en subjektiv hedonism. Men det kan också handla om en rationell och livsbejakande strävan efter ett lyckligt liv. Det hade, hur som helst, kunnat vara mycket värre. Det hade kunnat röra sig om en generation som var ännu mer inriktad på att göra sin plikt och följa auktoriteter. Men opinionsundersökningar tyder, som sagt, snarare på att den unga generationen är mindre plikt fokuserad jämfört med tidigare generationer.³⁶

Attityden till arbete är även den i enlighet med Ayn Rands värdering av arbete och karriär som människans viktigaste medel för överlevnad och självförverkligande. De unga vill verkligen arbeta. 70 % menar t ex att ett gott liv förutsätter arbete. Men till skillnad från äldre generationer ser de inte arbetet som en ”plikt”, vilket betyder att det arbete de söker inte är vilket jobb som helst utan ett roligt och stimulerande sådant. Är det sedan inte möjligt att försörja sig på att göra det de älskar, försöker de bara finna ett arbete som gör det möjligt att försörja den hobby man verkligen älskar. Att sträva efter sin egen lycka och förverkliga sig genom en givande karriär är en i allra högsta grad rationell och individualistisk ambition.³⁷ Till detta bör det nämnas att väldigt få (10 %) av de unga är ute efter kändisskap.³⁸ Detta tyder på att de inte är fullt så fixerade på andra människor som man kanske skulle kunna tro.

Jag har argumenterat för att den individualism som det ofta talas om i attitydundersökningar och särskilt i samband med 80-talistgenerationen i själva verket inte är någon individualism alls, åtminstone inte i någon rationell betydelse. I bästa fall är definitionen fokuserad på ytligheter, ett slags subjektivistisk icke-konformism, men ofta saknas ett ”jag” helt och hållet.

Samtidigt bör det noteras att om icke-konformism är ett vanligare och mer accepterat drag bland ungdomar, öppnar det samtidigt dörren även för rationella icke-konformister. De äkta och rationella individua-

listerna får också ett större andrum i vardagen om det blir mer acceptabelt att gå sin egen väg.

Detta är, om vi tar det för vad det är, ett par faktorer som visar att det finns skäl att se lite ljusare på framtiden.

VAD GÖRA?

SAMMANFATTNINGSVIS FINNS EN DEL SAKER som tyder på att den unga generationen i vissa avseenden har blivit mer rationell, individualistisk och livsbejakande. Tyvärr tyder mycket också på att den i andra avseenden har blivit mer irrationell, emotionalistisk och subjektivistisk.

De unga består i stora drag av två grupper: icke-konformister och konformister. I den mån icke-konformisterna lider, lär de göra det just eftersom de i sin nyckdyrkan blir oförmögna att förverkliga några långsiktiga mål (i den mån de nu har några egna mål att tala om). Ett grundläggande problem är att de i egenskap av icke-konformister faktiskt inte har några *egna* värden. I den mån konformisterna lider, lär de göra det just eftersom de inte förmår förverkliga sina egna mål. De är ju upptagna med att leva för och genom andra människor. Oavsett vilket val ungdomarna gjort och vare sig de har blivit mer eller mindre individualistiska, kan vi konstatera att problemet med dålig självaktning och självkänsla, inte är en följd av individualiseringen. Problemet är, om något, bristen på äkta individualism.

Att många ändå väljer att klandra individualismen för de problem som de unga lider av tyder på att man inte riktigt vet vad individualism är eller varför det är något önskvärt. Om en orsak till lidandet i själva verket är *bristen* på individualism, är det därför viktigt att folk får veta vad individualism är och varför det är något gott. Min rekommendation är därför att så många som möjligt läser Ayn Rands idéroman *Urkällan*. Jag är inte bara övertygad om att detta skulle ge många en underbar läsning. Jag tror dessutom att boken, via hjälten och ärkeindividualisten Howard Roark, skulle ge människor en glasklar uppfattning om vad sann, rationell individualism är för något och varför det i allra högsta grad är något gott och önskvärt. Sådana insikter skulle även resultera i attitydundersökningar med större precision och kvalitet.

NOTER

- 1 Rand [1961], sid 77-86.
- 2 Peikoff [1993], sid 193-195.
- 3 Ibid, sid 251-259.
- 4 Ibid, sid 252.
- 5 Ibid, sid 306-307.
- 6 SOU 2006:77.
- 7 Lindgren, Lüth & Fürth (2005), sid 30-32.
- 8 Författarna driver även den något besynnerliga tesen att välfärdsstaten i Sverige har bidragit till denna individualisering. Argumentet är att välfärdsstaten har gjort oss mindre ekonomiskt beroende av våra familjer (Ibid, sid 30-31). Redan vid en första anblick lämnar detta resonemang mycket övrigt att önska. Det är sant att en hög levnadsstandard, tillsammans med många fler möjligheter till olika sorters karriärer, har gjort att förutsättningarna för att människor ska kunna leva det liv som de själva vill har blivit större än någonsin. Men detta är ju en konsekvens av vår relativt höga grad av ekonomisk frihet, d v s kapitalism – inte välfärdsstaten. Snarare har välfärdsstaten gjort oss mindre ekonomiskt fria och oberoende än tidigare och i stället mer beroende av staten och politiska beslut.
- 9 *Svenska Dagbladet* (2005a.)
- 10 Bremberg (2006).
- 11 SOU 2006:77.
- 12 Ibid, sid 238-239.
- 13 Lindgren, Lüth & Fürth (2005), sid 33.
- 14 Ibid, sid 35.
- 15 Ibid sid 61.
- 16 Ibid, sid 57-58.
- 17 Ibid, sid 61.
- 18 Ibid, sid 64.
- 19 Ibid, sid 47.
- 20 Ibid, sid 30.
- 21 Ibid, sid 37.
- 22 Ibid, sid 96-97.
- 23 Ibid, sid 147.
- 24 Ibid, sid 145-148.
- 25 *Svenska Dagbladet* (2005c).
- 26 Ibid.
- 27 *Svenska Dagbladet* (2005b).
- 28 *Svenska Dagbladet* (2005d).

- 29 *Svenska Dagbladet* (2005e).
- 30 Ibid.
- 31 Ibid.
- 32 Ibid.
- 33 Rand (2006), sid 683–684.
- 34 Det bör påpekas att även icke-konformisterna, i grunden, är andrahandsmän-
niskor. Skillnaden är bara att, medan konformisterna använder andras åsikter
som utgångspunkt för att komma underfund med vad de ska acceptera, använ-
der icke-konformisterna i stället andras åsikter som utgångspunkt för att få reda
på vad de ska avfärda. I båda fallen är det fråga om att sätta andra människor
före verkligheten. I båda fallen är det alltså fråga om att ha ett irrationellt för-
hållningssätt till verkligheten.
- 35 Oscarsson (2002), sid 7–27.
- 36 Lindgren, Lüth & Fürth (2005), sid 148.
- 37 Ibid, sid 48.
- 38 Ibid, sid 45.

REFERENSER

- Bremberg, Sven (2006), "Individualisering, differentiering och psykisk ohälsa", kapitel 9 i *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa*. Stockholm: Regeringen (SOU 2006:77).
- Lindgren, Mats, Lüth, Bernhard & Fürth, Thomas (2005), *The Me We generation : what business and politics must know about the next generation*. Stockholm: Bookhouse publishing/Kairos Future.
- Oscarsson, Henrik (2002), "Ungdomars värderingar", i Oscarsson, red, *Spår i framtiden*. Göteborg: SOM-institutet.
- Peikoff, Leonard (1993), *Objectivism: the philosophy of Ayn Rand*. New York: Meridian.
- Rand, Ayn (2006), Urkällan. Stockholm: Timbro. (Originalutgåvan på engelska, *The Fountainhead*, 1943.)
- Rand, Ayn (1961), *For The New Intellectual: the philosophy of Ayn Rand*. New York: Signet.
- SOU 2006:77, *Ungdomar, stress och psykisk ohälsa : analyser och förslag till åtgärder : slutbetänkande / av Utredningen om ungdomars psykiska hälsa*. Stockholm: Regeringen, <www.regeringen.se/content/1/c6/06/74/72/ff3f46fd.pdf>.
- Svenska Dagbladet* (2005a), Maria Bång, "80-talisterna : en förlorad generation?" 18 april.
- Svenska Dagbladet* (2005b), Agneta Lagercrantz, "Svårt att ta vara på den nya friheten". 20 april.
- Svenska Dagbladet* (2005c), Agneta Lagercrantz, "Vad gör man inte för farsan?" 21 april.
- Svenska Dagbladet* (2005d), Agneta Lagercrantz, "Oron stör språnget ut i vuxenlivet", 25 april.
- Svenska Dagbladet* (2005e), Agneta Lagercrantz, "Att lyckas är det enda som räknas". 28 april.
- World values survey* (2008), The world's most comprehensive investigation of political and sociocultural change. Ann Arbor, MI/Stockholm: World Values Survey Association, se <www.worldvaluessurvey.org/>.

